

Att minnas svenskar i USA

ULF ZANDER*

Lunds universitet

Adam Hjorthén, *Border-Crossing Commemorations: Entangled Histories of Swedish Settling in America* (Stockholm: Department of History, Stockholm University 2015). 337 s.

Inledning

Under mellankrigstiden sökte den franske sociologen och psykologen Maurice Halbwachs finna klarhet i på vilka sätt individuella hågkomster infogas i kollektiva minnesprocesser. Intresset för att studera sådana processer har tilltagit under senare årtionden. Det gäller inte minst utforskandet av de sociala ramverk som bland annat kommer till uttryck i *commemorations*, eller minneshögtider för att anknyta till en svensk term som dock inte helt och fullt motsvarar det engelska uttrycket. Adam Hjorthén ansluter sig till denna forskningstradition när han i sin doktorsavhandling *Border-Crossing Commemorations* tar sig an uppgiften att studera sentida firanden av kolonin New Sweden, som var en svensk besittning i Delawaredalen under perioden 1638–1655, och ankomsten av svenska immigranter till Mellanvästern i mitten av 1800-talet. I fokus för avhandlingen står jubileumsfirandena 1938 och 1948.

Hjorthén sätter in minneshögtiderna i ett transnationellt sammanhang i syfte att undkomma den annars så vanligt förekommande metodologiska nationalismen. I syfte att kringgå denna fälla utgår han från tre begrepp: *border-crossing*, *entangled* och *histoire croisée*. Hjorthén betonar att en historieskrivning som utgår från dessa begrepp fokuserar på relationer, transfer-effekter och interaktioner, vilket gör minnesfiranden till lämpliga studieobjekt då deras tillkomster och genomföranden utmärks av förhandlingar, möten och manifestationer. Dessutom lanseras tre kontexter som fungerar som ramverk för analysen: modernitet, ras/etnicitet och ”settler colonia-

* Professor i historia; fakultetsopponent

lism" (nybyggarkolonialism). I inledningskapitlet behandlas även historiska representationer som fenomen och samt hur kulturhistoriker lämpligast bör närma sig representationer som undersökningsobjekt.

Ett betydande utrymme tillägnas planeringen av minneshögtiderna 1938 och 1948 samt förspelet till dessa – en historia som inleddes 1888 i Minneapolis. Hjorthén understryker att det inte bara var nationalstater som Sverige, Finland och USA som var aktörer. År 1938 var regionala amerikanska aktörer av stor betydelse. Dessutom närdes förhoppningen att ett jubileum skulle vara till hjälp för det ekonomiskt hårt ansatta svensk-amerikanska museet i Philadelphia. Olika aktörer konkurrerade för att få företräde för sin historia utifrån etniska, regionala, nationella och även internationella aspekter, i det senare fallet eftersom minnesfirandet var en del av de utrikes relationerna mellan Sverige, Finland och USA. Det finska deltagandet var dessutom en följd av ett samarbete mellan en finsk diplomat i USA och företrädare för delstaten Pennsylvania. Tio år senare låg däremot fokus på den svensk-amerikanska förbindelsen.

Ett viktigt inslag är vilka historiska perspektiv som präglade de båda minnesfirandena. Den svenska ankomsten till USA var en variant på temat med upptäcksfärder, bosättningar, civilisering och nybyggarkolonialism. Stor uppmärksamhet ägnas åt det monument, skapat av Carl Milles, som uppfördes 1938, liksom åt Wäinö Aaltonens monument, invigt samma år. En slutsats är att personerna bakom det första jubileet hade storskaliga ambitioner och genomförde dessa från topp till botten. De som var involverade i 1948 års festligheter hade däremot lägre ambitioner och jubileet var, enligt Hjorthén, ett exempel på "visions of a bottom-up remembrance" (s. 117).

Avhandlingens tredje del, kallad "The Performance", består av tre kapitel i vilka resor, festivaler och middagar står i centrum för analysen. Hjorthén understryker att resorna är att likna vid *re-enactment*, ett slags återskapande av historien, som innebar ett möte mellan dåtid, nutid och framtid. Rutterna gick i de svenska kolonisationsernas fotspår, om än med de senaste transportmedlen, vilka i sig illustrerade att USA var framtidslandet framför andra. Festivaler och parader blev publika arrangemang som bidrog till att göra minnesfirandena storslagna då de samlade tiotusentals åskådare. Arrangemangen hade en demokratisk prägel då det betonades att ingen skulle uteslutas från firandet av ekonomiska skäl och att de i görligaste mån skulle vara opolitiska för att inte stöta bort någon grupp. Vid dessa festivaler möttes dock olika versioner av svenskhet vilket, med Hjorthéns ord, skapade friktioner i moderniteten. Middagarna var ingalunda öppna för alla, men fyllde viktiga funktioner som mötesplatser för kungligheter, höga politiker och affärsmän. Kvinnor förekom i betydande antal, men mestadels som "dekorationer". Författaren betonar vänskapsbandens betydelse för dessa

middagar, både för att upprätthålla befintliga kontakter och skapa nya. Dessa kontakter handlade oftare om affärskontakter än om vilka sätt som svenskminnena i USA skulle ihågkommas.

I de två avslutande kapitlen följer Hjorthén utvecklingen efter 1948 och analyserar senare årtiondens minneshögtider och deras föränderlighet i enlighet med den inledningsvis framförda slutsatsen att *commemorations* speglar nutiden.

Frågeställningar, teori och begreppsanvändning

Hjorthéns utgångspunkt är att jubiléer firas för att göra historien meningsfull och användbar. Författaren preciserar att hans övergripande målsättning är att undersöka vad som händer när människor av olika nationaliteter, behov och intressen sammanstrålar för att på en och samma plats uppmärksamma minnesvärda händelser som ägt rum där. De frågeställningar som följer på denna programförklaring har det gemensamt att de är formulerade med syftet att kunna ge svar på frågor som kretsar kring vilken historia och vilka representationer som premierades och vilka personer som var inflytelserika i dessa processer. Med något enstaka undantag är frågorna renodlat empiriska och bidrar till att fånga upp intressanta aspekter ur det omfattande undersökningsmaterialet. Däremot är ingen av dem formulerad med utgångspunkt i de teoretiska transnationella sammanhang som åberopas inledningsvis. Därmed tenderar den övergripande ambitionen om att förstå *commemorations* som företeelse att hamna i bakgrunden.

Hjorthén lägger ut texten om avhandlingens tre centrala begrepp: *border-crossing*, som är ett "deliberately vague expression" (s. 26), och *histoire croisée* som han jämför med *entangled history*. En del oklarheter kvarstår dock. En sådan är vad "gränsöverskridande" fyller för funktion, förutom det uppenbara att gränser överskrids i anslutning till att svenskar är med och firar minneshögtider i USA. I tidigare forskning har det framhållits att gränser kan vara såväl högst konkreta företeelser som mentala föreställningar vilka i sin tur är nära förknippade med identitetsbildning. I det senare fallet handlar gränser och gränsöverskridanden inte främst om geografiska förhållanden utan om på vilka sätt som vi betraktar det förflutna. Sådana aspekter är sällsynt förekommande i avhandlingen.

Vad gäller begrepp som *border-crossing*, *histoire croisée*, *entanglement* och transnationell historieskrivning är en återkommande synpunkt att de kan sätta fokus på andra historievetenskapliga tillvägagångssätt som i förlängningen fungerar som en motvikt till den under lång tid dominerande metodologiska nationalismen. Hjorthén anknyter till sådana resonemang när han konstaterar att nationella utgångspunkter i mycken tidigare historieforskning har bidragit till att dominera över andra slags territorier och

identiteter. En transnationell utgångspunkt är, tillägger han, inte en garanti för att nationella föreställningar lämnas därhän utan har haft en fortsatt stor betydelse i många undersökningar.

I *Border-Crossing Commemorations* är problemet snarare det motsatta. Den starka betoningen av transnationella perspektiv bidrar till att nation som realitet och analytiskt verktyg försvinner ur sikte långa stycken eller reduceras till att bestå av en "mythological character" (s. 309), som bidrar till att hävdvunna tolkningar kring kolonisation och immigration som blott och bart nationella föreställningar fortsätter att upprätthållas. I Hjorthéns studie står överlag nationella och transnationella perspektiv i motsatsställning till varandra. Det rimmar illa med många av de empiriska iakttagelser som han gör, vilka inte sällan påvisar att många av de amerikanska och de svenska festdeltagarna vid jubileerna återkommande tog fasta på nationella identiteter fastän de agerade i uppenbart transnationella kontexter.

Sådana nationellt präglade uttalanden förstås bäst i relation till jubileer och firanden som genre, vilken är intimt förknippad med nationalism och nationell identitet. De många exemplen i boken på uttalanden om vikten av diplomatiska utbyten och enighet över nationsgränserna passar väl in i ett sådant sammanhang. Förvisso hänvisar Hjorthén till ett antal studier av *commemorations*, men flera centrala verk om monument och jubileer lyser med sin frånvaro. Därmed ges heller inget utrymme åt att resonera om huruvida de svensk-amerikanska firandena uppvisar likheter med andra minnesmanifestationer i vilka regionala aktörer hade stort inflytande på nationella manifestationer. Detta slags evenemang tillkom ofta genom kompromisser om både form och innehåll.

Mötet mellan historievetenskap och *commemorations* har fram till modern tid sällan präglats av kompromisser. Spår av motsättningen mellan å ena sidan historia som vetenskap och å den andra sidan historia som gemensamhetsbefordrande festlighet märks även i Hjorthéns avhandling. Avslutningsvis menar han att Sverige bör be om ursäkt för landets delaktighet i kolonisationen av USA. Samtidigt ifrågasätter han betoningen av handel och entreprenörskap vid jubileer under senare år utan att ta hänsyn till att *commemoration* som en företeelse är rotad i en nationell stolthet som svårigen låter sig förenas med postkolonial kritik.

I avhandlingens sammanfattning inkluderas 2013 års firande av svensk-amerikanska kontakter. Den moraliserande underton som märks mellan och på raderna, framför allt i analysen av det ojämlika mötet mellan den svenske kungen och företrädare för den amerikanska ursprungsbefolkningen, signalerar att denna typ av jubileer är föråldrade, även om Hjorthén understryker deras anpassningsbarhet över tid. Medan han är klar över att jubileerna utformas i relation till rådande ideologiska, politiska och kulturella moden,

diskuterar han inte vilken position han som historiker intagit under forskningens gång. Det är förvisso inte ett krav för en avhandlingsförfattare i historia, men som Silke Neunsinger har betonat är ett centralt inslag i *histoire croisée* att forskaren redogör för sin "egen position, analysinstrumenten, perspektiven" och, tillägger hon, "avgränsningen av undersökningsobjektet måste historiseras".¹

En historisering av detta slag hade varit välkommen i anslutning till modernisering, ras och kolonisation. Hjorthén resonerar förtjänstfullt kring relevansen av vart och ett av dessa begrepp och de historiska realiteter som de är förbundna med, men han blir svaret skyldig på frågan hur de står i relation till varandra och vilka andra kontexter som kunde ha varit relevanta att inkludera i undersökningen.

Forskningslägen och tolkningar

Akribin är med ett fåtal undantag god. I några fall är det svårt att bli klok på sambandet mellan brödtext och fotnot, men de hör till undantagen. Det finns luckor i Adam Hjorthéns forskningsläge om *commemorations*, men han bidrar ändå med många insiktsfulla kommentarer om forskningen kring minneshögtider.

En av många intressanta aspekter som berörs är frågan om vilka som inkluderas och exkluderas i firandena. Hjorthén visar att Finland ofta försvinner ur bilden när jubileumsfirandena närmar sig, och det berodde antagligen inte bara på språkförbistring. Arrangörerna talade återkommande om "the first nation" och hade föreställningar om ursprungsbefolkningen och deras betydelse, men de tycks sällan eller aldrig ha pratat med dem inför firandena 1938 och 1948. Hjorthén betonar att det förvisso fanns uttalanden om att det hade förekommit strider mellan svenskar och indianer. Sådana påpekanden hade dock svårt att konkurrera med temat om den fredliga samexistensen mellan svenskar i USA och indianerna, en föreställning som gick hand i hand med det fredliga Sverige som ideal. Hjorthén tar emellertid sällan steget fullt ut genom att inkludera ursprungsbefolkningens reaktioner på firandena. Deras etnicitet är förvisso betydelsefull, men de förblir icke desto mindre staffagefigurer i *Border-Crossing Commemorations*.

I några fall är diskussioner om forskningslägen insprängda i den löpande texten, såsom i inledningen till kapitel 3. I samma kapitel resonerar Hjorthén kring de svårigheter som kunde uppstå när det inte var tydligt vilken historia det var som skulle uppmärksammas. Inför 1948 var den av Eric Janson ledda kolonin Bishop Hill ett bud, men samtidigt cirkulerade andra förslag. Mycket tyder på att de skådespelare som skulle gestalta firandet "themselves

1. Silke Neunsinger, "Cross-over! Om komparationer, transferanalyser, *histoire croisée* och den metodologiska nationalismens problem", *Historisk tidskrift* 130:1 (2010) s. 19.

did not really know what settlement they specifically commemorated” (s. 105). Resonemanget är höggradigt intressant, och det hade varit önskvärt om fler analyser av detta slag i vilka den befintliga forskningen tas till hjälp. Då hade villkoren ytterligare förbättrats ifråga om att bättre förstå minneshögtidernas utformning och i vad mån de präglades av samförstånd eller motsättningar. Då hade det även varit möjligt att resonera utförligare om det existerade motbilder och hur de var utformade. Var det till exempel så att olika synsätt på nationen konkurrerade eller kunde både ursprungs- och medborgarargument framföras?

Ibland drar Hjorthén långtgående slutsatser utifrån få och svaga belägg. När sekulariseringen i Sverige under 1930- och 1940-talen återopas är det utan hänvisning till den omfattande diskussionen som följde på Ingemar Hedenius *Tro och vetande* (1949), vars häftighet i sig är ett tecken på att sekulariseringen kanske varken var så omfattande eller långt gången som Hjorthén låter antyda.

På andra ställen baserar Hjorthén sina slutsatser med hänvisning till enstaka verk eller tolkningar som hade tjänat på att problematiseras och kompletteras. Med hänvisning till Orvar Löfgrens avsnitt ”Nationella arenor” i Billy Ehns, Jonas Frykmans och Löfgrens *Försvenskningen av Sverige: Det nationellas förvandlingar* från 1993 påstår Hjorthén att den svenska inställningen till nationen förändrades drastiskt under 1920-talet. Medan den tidigare hade utmärkts av en romantisk, tillbakablickande vurm för historien, och då särskilt stormaktstidens fornstora dagar, blev den hädanefter entydigt framåtblickande och modernitetsbejakande (s. 208). Resonemanget är problematiskt av två skäl. För det första tas liten eller ingen hänsyn till det svenska forskningsläget efter *Försvenskningen av Sverige*. Flera forskare har betonat att det fanns tydliga spänningar i Sverige under mellankrigstiden mellan gammalt och nytt, tradition och modernitet men att det inte var frågan om ett tydligt brott.² Då Hjorthén inte anknyter till denna forskning får den fortsatta framställningen karaktären av ”som man frågar får man svar”. Eftersom det i hans historieskrivning är etablerat att den svenska självbilden är entydigt framåtriktad, är det just sådana exempel som lyfts fram som ”typiskt” svenska, även på andra sidan Atlanten.

Ett annat exempel: På sidan 256 för Hjorthén, med hänvisning till Wilhelm Agrell och Cecilia Notini Burch, ett resonemang enligt vilket Sveriges efterkrigstida neutralitet endast var en fasad. I själva verket bedrev Sverige

2. Se t.ex. Jonas Hansson, *Humanioras kris: Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933* (Eslöv 1999) s. 159–213; Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider: Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte* (Lund 2001) s. 166–314; Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern: Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft* (Lund 2002) passim.

ett säkerhetspolitiskt samarbete med USA. Denna inofficiella utrikespolitik kom till ett tydligt uttryck i minnesfirandet i USA: "The 1948 commemoration was an event in which Sweden picked sides in the Cold War." Av sammanhanget ges intrycket att den svenska regeringen skiftade kurs och att de svenska delegaterna vid jubileet passade på att manifesteras ett långtgående svensk-amerikanskt samarbete. Även om det fanns tendenser likt de som Agrell och Notini Burch hänvisar till såg situationen annorlunda ut, såväl i maktens korridorer i Stockholm som i Chicago där firandet gick av stapeln. Utrikesminister Östen Undén markerade gång efter annan att han inte var intresserad av ett närmande till västmakterna utan såg hellre ett internationellt system av kollektiv säkerhet och internationell rättsordning under Förenta Nationernas kontroll. De diplomater och tjänstemän som ändå förespråkade ett närmande till USA vann varken hans eller Tage Erlanders gillande.³ De officiella svenska representanter som var på plats i USA vid jubileet 1948 hade heller inte något mandat att välja sida i kalla kriget.

Slutomdöme

Border-Crossing Commemorations är en välskriven, överlag väldisponerad och genomgående intressant studie av minnesfiranden i USA. Särskilt innovativ är analysen av resorna i samband med minnesfirandena som *re-enactments*. Tveklöst har Adam Hjorthén med *Border-Crossing Commemorations* gjort en betydande forskningsinsats, inte minst ifråga om genomgången och analysen av ett stort och varierat arkivmaterial som har inhämtats från ett stort antal svenska och amerikanska arkiv.

Samtidigt finns ett antal problem med studien. På några punkter hade en både bredare och djupare tillämpning av forskningslägen om såväl *commemorations* som utvecklingen i Sverige och USA varit önskvärd. Den transnationella ansatsen är i många avseenden lovvärd, men avhandlingen hade tjänat på att detta perspektiv inte hamnat i en motsatsställning till nation, nationell identitet och nationalism som analytiska kategorier, inte minst eftersom *commemorations* som fenomen i mångt och mycket härstammar ur den nationella traditionen. De kontexter som används är relevanta, men de borde ha åtföljts av en utförligare diskussion om deras inbördes relationer. Emellanåt finns ett spänningsförhållande mellan representationer och den historiska verkligheten i så måtto att historiska och samtida processer och händelseförlopp ges ett förklaringsvärde till uttalanden och manifestationer under firandena, men utan att sambanden synliggörs.

3. Se t. ex. Karl Molin, *Omstridd neutralitet: Experternas kritik av svensk utrikespolitik 1948–1950* (Stockholm 1991) passim.